

Bylų patikėtinio Juozapo Tado Jarockio tribunoliniai pasakojimai (XVIII amžius)

ADAM STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas
adam.stankevic@istorija.lt
<https://orcid.org/0000-0003-0788-3507>

ANOTACIJA. Šaltinių publikaciją sudaro trys pasakojimai („Vaito sūnus“, „Smėlis raštininkui“ ir „Riteris su kirasa“), kuriuose aprašomos aukščiausiajame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų teisme – Lietuvos Vyriausiajame Tribunole – karaliaus Augusto III valdymo metu susiklosčiusios humoristinės situacijos. Jiems buvo suteikta literatūrinė forma, o duomenys apie atsitikimų herojus (teismo pareigūnus, gynėjus) ir konkrečias aplinkybes buvo kaip galima labiau nuasmeninti. Pasakojimus užrašė Breslaujos paviato bajoras Juozapas Tadas Jarockis, kuris XVIII a. viduryje dirbo bylų patikėtinio Lietuvos Vyriausiajame Tribunole. Jie atsidūrė Jarockio XVIII a. antroje pusėje sudarytoje rankraštinėje knygoje, autoriaus pavadintoje „manuskriptu“, kuri šiuo metu yra saugoma Lietuvos valstybės istorijos archyve. Publikacijoje tekstai skelbiami originalo kalba (lenkų, su tarpais lotynų ir rusėnų kalbomis) ir pateikiamas jų vertimas į lietuvių kalbą.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Juozapas Tadas Jarockis; Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas; literatūriniai pasakojimai.

Viena svarbiausių ir stabiliausiai dirbusių valstybės institucijų poliublininėje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas, su pertraukomis veikęs nuo 1582 iki 1792 m. Jo istorijai tirti turime galimybę

Received: 03/09/2023. **Accepted:** 07/10/2023.

Copyright © 2023 Adam Stankevič. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

pasitelkti nemažą šaltinių kompleksą – Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau – LVIA) šiuo metu saugoma per du tūkstančius šio teismo parengtų rankraštinių knygų. Šio teismo veikla buvo aprašyta amžininkų atsiminimuose, periodinėje spaudoje, o XVIII a. jau pradėti rengti ir Tribunolo inauguracijos ar net visos kadencijos dienynai¹. Teismas aktyvino kultūrinį miestų, kuriuose posėdžiaudavo, gyvenimą, skatino vadinamąją su Tribunolu susijusią kūrybą (dvasininkų pamokslai, iškilmingos kalbos, proginiai eilėraščiai ir kita)². Tačiau tuo pat metu labai stokojame šaltinių, kurie atskleistų visokius buitinius atsitikimus iš šio teismo veiklos, taip pat literatūrinių kūrinių, susijusių su šio teismo pareigūnais ir darbuotojais. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikloje dalyvavo tūkstančiai bajorų, tačiau Tribunolo formavimo principai lėmė nepastovią jo sudėtį (kiekvienais metais būdavo deleguojami vis kiti teisėjai). Visa tai trukdė užtikrinti tam tikrą, taip pat ir kultūrinį, perimamumą. Bene pastoviausia šio teismo dalis buvo vadinamoji palestra; šiuo terminu vadinta su konkrečiu teismu susijusių gynėjų ir bylų patikėtinių visuma. Tai buvo ne tik geri teisės specialistai, bet ir iškalbos meną įvaldę asmenys, retorikos pagrindus įgiję mokyklose, o kai kurie ir Vilniaus akademijoje. Šioje terpėje radosi raštingų žmonių, besidominčių istorija ir literatūra³. Iš atskirų žinučių žinome, jog visokius pasakojimus ir istorijas laisvalaikio ir prie alaus bokalo mėgdavo sekti ir Lietuvos Vyriausiajame Tribunole dirbę advokatai bei bylų patikėtiniai. Bet dauguma tokių istorijų yra negrįžtamai prarasta, nes nebuvo užrašyta. Todėl ypatingą reikšmę šiame kontekste įgyja XVIII a. viduryje bylų patikėtiniu Lietuvos Vyriausiajame Tribunole dirbusio Juozapo Tado Jarockio (Józef Tadeusz z Luźnej Jarocki, h. Rawicz) surašyti pasakojimai. Juos randame LVIA Vilniaus mokslo bičiulių draugijos fonde tarp antrajame apyraše esančių bylų saugomame rankraštyje, pavadintame „manuskriptu“ (*manuskrypt*). Tikėtina, kad rankraščio autorius buvo nurodytas pirmojo lapo apačioje, tačiau dalis jo buvo nuplėšta, o liko tik žodžiai *Autor tego* (matyt,

¹ Žr. plačiau: Adam Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018, p. 38–40.

² Magdalena Ślusarska, „Życie kulturalne Wilna w czasach stanisławowskich. Wprowadzenie“, in: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVIII amžiuje: tarp tradicijų ir naujovių*, (XVIII amžiaus studijos, t. 1), Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014, p. 308–309.

³ Apie Telšių palestrą ir jos kultūros židinio vaidmenį: Egidijus Aleksandravičius, „Świat żmudzkiej palestry na początku XIX wieku“, in: *Palestra*, 2009, Nr. 7–8, p. 179–186.

rankraštis po kurio laiko buvo cenzūruotas – buvo išplėsta ir dalis kitų rankraščio lapų, kai kurios vietos užbraukytos). Vis dėlto jo autorius yra aiškus, tai XVIII a. gyvenęs bajoras, kilęs iš Breslaujos pavieto, Juozapas Tadas Jarockis. Tame pačiame rankraštyje yra jo sudaryta Jarockių giminės genealogija. Ji parašyta pirmuoju asmeniu, paminėtas paties Jarockio, kaip rašovo, vardas, pareigos, šeimos sudėtis ir giminės istorija. Sunku pasakyti vienareikšmiai, kada šis rankraštis buvo surašytas, bet vėliausi įrašai datuoti 1786–1787 m., nes tiek siekia sudarytas Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo maršalų sąrašas, o vėlesnės informacijos jau nėra. Į dvi dalis padalytas rankraštis prasideda eiliuota prakalba į skaitytoją (*Przedmowa do czytelnika*), kurioje trumpai pristatomas šių dalių turinys: pirmojoje dalyje esą sudėti žymių žmonių darbai, o antrojoje – visokie dalykai, tinkami jaunimo mokslams, taip pat Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo maršalų sąrašas, įvairių įdomių atsitikimų aprašymai. Iš tikrųjų rankraštyje esama įvairiausios informacijos, tai tarytum kompendiumas, kuriame pateikiama žinių apie Abiejų Tautų Respublikos įstatymus, aprašomi istoriniai įvykiai (tarp jų ir tokių rezonansinių atsitikimų, kaip Mykolo Aloyzo Savickio pašalinimas iš Vilniaus žemės teismo raštininko pareigų 1731 m. ar Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teisėjo Mykolo Volodkovičiaus egzekucija 1760 m.), yra aukščiausių valstybės pareigūnų rašytų laiškų, kariuomenės sąrašų, privilegijų tekstų, Šv. Stanislovo ordino kavalierių sąrašas, esama ir visokių literatūrinių kūrinių (kalbų, eilių, pasakojimų ir pan.). Rankraštyje taip pat daug teisininko veikloje reikalingos informacijos, pateikta visokių dokumentų formuliarių (užrašymų, dovanojimų, skolarasčių, testamentų, turto padalijimo, įgaliojimų, fundacijų ir t. t.), kurie daugiausia buvo nurašyti iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygų⁴.

Rankraščio autorius yra menkai žinomas istoriografijoje, duomenų apie jį nedaug. Jarockis dalyje, pavadintoje „Genealogia prześwieznego domu Jarockich“, nurodė, kad jo senelis buvo kilęs iš Lenkijos. Tai buvo Sandomiro vaivadijos medžioklis Simonas Jarockis, kuris atvyko į Lietuvą, apsigyveno Breslaujos paviete ir vedė Ašmenos pavieto stalininko dukrą Justiną Chmelevskaitę (Justyna Chmielewska), su kuria susilaukė dviejų sūnų ir kelių (nenurodyta tiksliai) dukrų. Antanas, vienas iš sūnų, vedė Naugarduko vaivadijos statybininko dukrą Teresę Kaributaitę (Teresa Korybutówna), su kuria susilaukė

⁴ Detaliau rankraščio turinį planuojama aptarti atskirame straipsnyje.

dvylikos sūnų ir dviejų dukrų. Pilnametystės sulaukė penki sūnūs: Andriejus, Juozapas Tadas, Rapolas, Pranciškus ir Antanas Nikodemus.

Apie save Juozapas Tadas papasakojo, kad yra vedęs Vilkmėrgės žemės teismo raštininko dukrą Oną Izabelę Sesickaitę – *wielkiej familii damę*, „su kuria, nors ir buvo susilaukta daug palikuonių, tačiau liko tik vienas sūnus vardu Vaclovas Mykolas Jarockis ir trys dukros Kazimiera, Teresė ir Marijona“⁵. Ten pat jis mini, kad turi Jurkiškių ir Gedvydžių valdas Vilniaus paviete ir *Otkinszczyzna* Gardino paviete. Greičiausiai Jurkiškėse, Maišiagalos parapijoje, jis ir gyveno, 1775 m. surašyme ten minimas Jarockio bajoro dvaras su septyniais valstiečių dūmais.

Juozapas Tadas Jarockis vadino save Breslaujos pataurininkiu ir istoriografijoje yra taip pat minimas šiuo titulu. Mokslininkų sudarytuose Vilniaus vaivadijos pareigūnų sąrašuose nurodoma, kad šias pareigas jis užėmė 1750–1765 m. (greičiausiai ir vėliau, vargu ar buvo jų atsisakęs), nors atitinkamos privilegijos Lietuvos Metrikoje ir nėra⁶. Taip pat žinoma, kad 1765 m. jis buvo tapęs Vilniaus žemės teismo regentu (paraštininkiu), ir tai paaiškina, kur būtent jis turėjo prieigą prie Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygų. Tačiau teisininko karjerą jis pradėjo anksčiau – XVIII a. šeštajame dešimtmetyje dirbo bylų patikėtiniu Lietuvos Vyriausiajame Tribunole. Bylų patikėtiniai, arba agentai, buvo asmenys, kurie rūpinosi visais atstovaujamojo asmens veiksmais bylose – disponavo bylos dokumentais, įrašinėjo ieškinius į bylų registrus, rūpinosi bylos eiga ir paisė, kad jų atstovaujamas nebūtų netikėtai nuteistas už akių. Skirtingai nuo gynėjų, jie nebuvo prisaikdinami ir negalėjo savarankiškai pasirodyti teismo procese. Tačiau tai buvo atskira profesinė grupė, kuri ne tik padėdavo teismo procese, bet teikdavo ir kitas paslaugas – konsultuodavo teisės klausimais, padėdavo surašyti įvairiausio pobūdžio dokumentus (tam tikslui disponavo dokumentų formuliariais). Svarbiausias vaidmuo renkantis profesiją greičiausiai teko tėvui. Kaip žinia, jis buvo Breslaujos pavieto kamarininkas, t. y. pakamario pavaduotojas, turėjęs teisę spręsti mažesnės svarbos

⁵ Juozapo Tado Jarockio „manuskriptas“ (XVIII a. antroji pusė), LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 103, l. 126.

⁶ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. I: *Województwo wileńskie, XIV-XVIII wiek*, pod redakcją Andrzeja Rachuby, opracowali Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Przemysław P. Romaniuk, przy współpracy Uładzimira Jemialianczuka i Andreja Macuka, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2004, p. 556, 661.

bylas dėl žemės valdų. Matyt, jis gerai suprato, kad teisė yra ta sritis, kur eilinis bajoras gali užsitikrinti sau pragyvenimo šaltinį. Tokį pat kelią pasirinko ir jaunesnysis Juozapo Tado brolis Antanas Nikodemas, padaręs dar didesnę karjerą: jis buvo Breslaujos pilies, o vėliau ir žemės teismo regentu (raštinės darbuotoju), šeštajame-aštuntajame dešimtmečiais (maždaug iki 1775 m.) Lietuvos Vyriausiąjame Tribunole jis teikė prestižines gynėjo paslaugas, o kartą netgi tapo pasiuntiniu į Seimą⁷.

Dirbdamas Lietuvos Vyriausiąjame Tribunole, Jarockis buvo ne vieno įdomaus atsitikimo liudininkas, o bendraudamas su kitais vadinamosios palestros nariais išklausė ne vieną su šio teismo istorija susijusį pasakojimą. Minėtame rankraštyje jis užrašė tris pasakojimus, kurių herojai buvo susiję su Lietuvos Vyriausiuoju Tribunolu – tai yra jo pareigūnais (maršalu, raštininku) ir advokatais. Jiems buvo suteikti šie pavadinimai: „Vaito sūnus“, „Smėlis raštininkui“ ir „Riteris su kirasa“. Pirmajame vaizduojamas bylos baigtimi nepatenkintas advokatas ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo maršalas, kuris susiklosčiusią situaciją palygino su atsitikimu iš savo gyvenimo. Antrajame pasakojama apie bajorą, kuris sugebėjo apgauti bylų įrašymo procesą kontroliavusį raštininką, vietoj pinigų pakišdamas jam maišą smėlio. Trečiajame pateikiamas dviejų advokatų ginčas, savotiškos iškaltos varžytuvės. Visos šios istorijos buvo nuasmenintos, t. y. nepateikiamos nei konkrečios datos (minima tik, kad tai vyko karaliaus Augusto III valdymo laikotarpiu; pasakojimuose pateiktas vaizdas atitinka situaciją iki 1764 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo reformos), nei veikėjų pavardės, kartais minimi tik jų vardai. Išimtis padaryta trečiajame pasakojime: advokato pavardė buvo atskleista todėl, kad ji buvo svarbi toje herojaus pasakojimo dalyje. Labai sudėtinga vienareikšmiai atsakyti į klausimą, kiek šiuose pasakojimuose tiesos ir kiek fikcijos. Aprašyti įvairūs Tribunolo veiklos aspektai (darbo vietos, bylų nagrinėjimo tvarka ir ypatybės, plačiau žr. dalykinėse išnašose) visiškai atitinka istoriografinės žinias. Pasakojimuose minimi konkretūs vietovardžiai (Vilnius, Minskas, Naugardukas, Vilniaus vyskupų valda Igumenas, Bekešo kalnas ir Zegžė Lenkijoje), užsimenama apie 1733–1735 m. vykusį vadinamąjį Lenkijos sosto įpėdinystės karą. Galiausiai paskutiniame pasakojime minimas Kazimieras Zgirska Strumila iš tiesų buvo

⁷ Taip pat jis užėmė Breslaujos pavieto raikytojo (1764–1765), o vėliau, nuo 1765 m. iki mirties (1781), vadinamas Breslaujos pavieto taurininku; *ibid.*, p. 524, 532, 661.

vienas Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo advokatų, šiame teisme darbavosi nuo penktojo XVIII a. dešimtmečio pabaigos iki septintojo dešimtmečio pradžios. Kita vertus, pasakojimų siužetai gana universalūs ir visi jie atitinka žanro klasiką, t. y. laimingai pasibaigia.

Publikuojami pasakojimai buvo parašyti lenkų kalba, tačiau juose pasitaiko intarpų lotynų kalba (jie perteikiami kursyvu), be to, kiekviename jų dalis veikėjų kalba rusėniškai. Rusėnų kalbą vartoja iš Minsko apylinkių į Vilnių vykstantis valstietis, iš Vilniaus į Naugarduką bylinėtis Lietuvos Vyriausiojo Tribunole vykstantis bajoras ir vienas iš Tribunolo advokatų. Jarockio pasakojimai buvo parengti spaudai vadovaujantis lenkiškų XVI–XIX a. šaltinių skelbimo instrukcija⁸. Lenkiški žodžiai perteikiami transkribuojant dabartinais rašmenimis, tačiau, kita vertus, stengiasi išlaikyti visas kalbos ypatybes ir originalias gramatines žodžių formas. Skyrybos ženklai rašomi laikantis dabartinių lenkų kalbos reikalavimų, o tekstai buvo suskirstyti pastraipomis (originale jie rašomi ištisai). Visos šaltinyje pasitaikiusios santrumpos buvo išskleistos to nenurodant. Žemiau skelbiami tiek tekstai originalo kalba, tiek jų vertimas į lietuvių kalbą. Pastaruosius stengiasi papildyti pasakojimus padedančiais suprasti paaiškinimais.

ŠALTINIŲ PUBLIKACIJA

1. „Wojtow syn“⁹

W Trybunale Głównym Wielkiego Księstwa Litewskiego na repartycyi ruskiej, za króla jeszcze Augusta Trzeciego, sądziła się w Mińsku oczewista sprawa między wielu duchownymi i świeckimi stronami, do której należał i był kompetytorem wielkiej sciencyi pewny jurysta. I mniemał to sobie, iż sprawę dość miał dobrą i sprawiedliwą. *Tandem* kiedy *principale iudicatum* nastąpiło, tedy wszystkie inne strony, które nienegowane mieli swoich dóbr aktorstwa, pomyślnie otrzymali judykata, a jeden tylko ów sławny jurysta, który przed

⁸ Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku, red. Kazimierz Lepszy, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1953.

⁹ Juozapo Tado Jarockio „manuskriptas“ (XVIII a. antroji pusė), LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 103, l. 369–369v.

dekretom wiele zysków sobie ominował, nic wygrać nie mógł. Przeto będąc nieukontentowanym, po promulgacyi dekretu przyszed[ł]szy do marszałka trybunalskiego, czyni swoje wielkie uzalenia się w ten sposób mówiąc:

– Jaśnie wielmożny mości panie marszałku! Wszystkie strony, ile ich tylko do tej sprawy należących było, tym się szaszczycają, że pod tak godną dyrekcyją jaśnie wielmożnego mości pana nie tylko, iż od lat kilkudziesiąt zadawnioną sprawę do pożądanego końca przywiedli, ale jeszcze przez wyrok sądowy najjaśniejszego Trybunału sprawiedliwą dla siebie otrzymali satysfakcyją. Jeden tylko ja, nieszczęśliwy litygant, mając wielkie dowody i dokumenta, nie wiem za co i dlaczego upadłem na sprawie.

Marszałek tedy, jako był wielce godny dygnitarz, tak też miał swoje piękne facecye. Na to mu *indirecte* odpowiadając, przystosował, czy to w istocie praktykowaną, czyli też przez siebie wykoncypowaną historyjkę i tak oną zaczął remonstrować:

– Mnie to jednego czasu nadarzyło się jechać zimą gromadnie z żoną i dworem wielkim przez kraj województwa mińskiego, a była zima barzo tęga, śniegi oraz sumioty ekstrawielkie. W polu tedy spotkałem więcej sta fur parokonnych, mocno uładowanych, prowiant dla jaśnie wielmożnego biskupa wileńskiego z dóbr Ihumenia prowadzących. Których przez kompasyją nie chcąc zbijać z drogi, przeto na rozmijających się gościńcach w polu umyślnie zatrzymałem się, czekając, dopóki pomienione fury mnie i wozy moje obminą. W tak wielkim tedy ciągu dążyli owe podwozy, że więcej godziny czasu to wzięło, nim one mnie ominęły. Po przejechaniu których, kiedym się tylko miał ruszyć z mojemi wozami, aż nareszcie widzę gdzieś daleko jeszcze przez pole jedną spieszącą się za niemi takż parokonną furę. Ja tedy poznawszy, że i ta musi być z liczby owych podwów biskupich, nie chcąc i jego mitrężyć, takż zatrzymałem się póty, aż póki on mnie obminie. Kiedy zatym nadjechał ów człowiek z ostatnią swą furą, pytam jego: „a czy tej ty gromady jesteś podwów jegomości księdza biskupa, które teraz mimo mnie przeszły?” Odpowiada tedy chłopiek mnie nisko kłaniając się: „da, hetej, maś panie, hromady“. Dalej u niego się pytam: „a dlaczegoż ty, mój kochany, tak daleko zostałeś się od swoich?” Tedy on mnie na to odpowiada tym sposobem: „Da ja maś panie i sam nie uhadaju i nie wiedaju dla czoho to ja zastau się? Zdajetsia, maś panie, szto i szkacina niekiepskaja, i ponarat dobry, i wojtow syn, i daloka zostau się.“

Przez który akcent w historii przystosowanej ułożony, dał do zrozumienia owemu juryście, jakoby mówiąc, że ty jesteś i wartogłów i barzo forsowałeś sprawę, ale że ona ukoloryzowana i wykształtowana więcej była pozorem niż sprawiedliwością, i lubo dostateczna była eksplikacja onej, jednakże nie była podobna do wygranej, przeto tak daleko zostałeś się od pomyślnego sukcesu, jak ów z swoją szkaciną i ponaradem wojtow syn od gromady podwód.

Tą swoją marszałek historyjką wszystkich spektatorów, nawet i samego owego jurystę, mocno ukontentował, iż do rozpuku wszyscy się śmieli. *Motivo* której rzeczzonego jurystę odtąd już wójtowym synem nazywać zaczęli. Na resztę i on sam złorzeczył na siebie, mówiąc: „czy mię lichu nadało przed marszałkiem użalać się, teraz i sprawę przegrałem i wójtowym synem nazwany zostałem“.

VERTIMAS Į LIETUVIŲ KALBĄ

„Vaito sūnus“

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausijame Tribunole, rusėnų sesijoje¹⁰, dar būnant karaliumi Augustui Trečiajam¹¹, Minske buvo iš esmės nagrinėjama byla, kurios dalyviai buvo daugelis dvasininkų ir pasauliečių ir kurioje varžėsi vienas gilių žinių turėjęs teisininkas. Jis manė, kad jo byla buvo pakankamai gera ir teisinga. Galiausiai visiškai išsprendus ginčą, visi kiti dalyviai, kurių teisės į valdas nebuvo užginčytos, sulaukė sau palankių sprendimų, tik vienas tas garsus teisininkas, kuris iki sprendimo pranašavo sau didelį pelną, nieko laimėti nesugebėjo. Todėl, būdamas nepatenkintas, po sprendimo paskelbimo jis atėjo pas Tribunolo maršalą¹² skųstis taip sakydamas:

– Šviesusis dauggali mylista pone maršale! Visi dalyviai, kiek tik jų šioje byloje buvo, didžiuojasi tuo, kad, šviesiajam dauggaliui mylistai ponui garbingai

¹⁰ Nuo 1588 m. Lietuvos Vyriausiasis Tribunalas dirbo dviejų sesijų (arba kadencijų) per metus principu, viena vyko Vilniuje ir buvo vadinama lietuviškąja (Lietuvos), kita – pakaitomis, vienais metais – Minske, o kitais – Naugarduke ir buvo vadinama rusėniškąja (Rusios).

¹¹ Augustas III – Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis 1733–1763 m.

¹² Tribunolo maršalas – iš deputatų, paprastai inauguracijos metu, renkamas teismo pirmi-ninkas.

vadovaujant, jie ne tik užbaigė kelis dešimtmečius vilkintą bylą, bet ir sulaukė teisingo patenkinimo, kurį jiems suteikė šviesiausiojo Tribunolo sprendimas. Vienintelis aš, nelaimingas bylininkas, turėdamas daugybę įrodymų ir dokumentų, nežinau, dėl ko ir kodėl pralaimėjau bylą.

Tuomet maršalas, kuris buvo labai garbingas dignitorius¹³ ir mokėjo gražiai pajuokauti, netiesiogiai jam atsakydamas, pasitelkė atsitikimą, nežinia, ar įvykusį iš tikrųjų, ar sugalvotą jo paties, ir taip ėmė jį pasakoti:

– Kartą atsitiko taip, kad žiemą su žmona, lydimi didelio dvaro, keliavome per Minsko vaivadijos kraštą, ir buvo labai atšiauri žiema, su daug sniego ir didelėmis pusnimis. Kelyje sutikau daugiau kaip šimtą vežimų, kurių kiekvienas buvo traukiamas dviejų arklių, sunkiai pakrautų, vežusių maisto atsargas šviesiajam dauggaliui Vilniaus vyskupui¹⁴ iš Igumeno¹⁵ valdos. Gailesčio vedamas, nenorėdamas jų stumti nuo kelio, tyčia sustojau lauke prie prasilenkančių vieškelio, laukdamas, kol minėti vežimai aplenks mane ir mano vežimus. Pastotės¹⁶ vyko tokia ilga vilkstine, kad prireikė daugiau nei valandos, kol jie mane aplenkė. Jiems pravažius, kai jau ketinau pajudėti su savo vežimais, pamačiau kažkur toli kitapus lauko paskui juos skubantį, taip pat dviejų arklių traukiamą vežimą. Todėl aš, supratęs, kad šis taip pat turi būti iš tų vyskupo pastotės skaičiaus, nenorėdamas ir jo gaišinti, sustojau, laukdamas, kol ir jis mane aplenks. Taigi, kai atvažiavo tas žmogus su paskutiniu vežimu, paklausiau jo: „ar tu esi iš to jo mylistos vyskupo pastotės būrio, kuris ką tik mane aplenkė?“ Valstietis atsakė man žemai nusilenkęs: „Taip, šito, mylista pone, būrio.“ Aš toliau jo klausiu: „o kodėl, mano mielas, likai taip toli nuo savųjų?“ Tada jis man atsakė šitaip: „Kad aš, mylista pone, ir pats neatspėju ir nežinau, kodėl aš atsilikau? Atrodytų, mylista pone, kad ir gyvuliai neblogi ir įranga gera, ir [pats] vaito sūnus, ir toli atsilikau.“

¹³ Dignitorius – XV–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aukšto rango valstybės pareigūnas, Edvardas Gudavičius, Vaida Kamuntavičienė, „Dignitorius“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. IV, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2003, p. 761–762.

¹⁴ Augusto III valdymo metu Vilniaus vyskupo pareigas ėjo Mykolas Jonas Zenkovičius (1730–1762) ir Ignotas Masalskis (1762–1794).

¹⁵ Igumenas – šiuo metu Červenė Baltarusijoje, Minsko srityje. Nuo 1477 m. priklausė Vilniaus vyskupams.

¹⁶ Pastotė – valstiečių prievolė savo transporto priemone vežti krovinius, valstybės ar dvaro pareigūnus, kariuomenę; žr. Rimantas Jasas, Algimantas Matulevičius, „Pastotė“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XVII, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010, p. 586.

Šiuo akcentu pritaikytoje istorijoje jis leido tam teisininkui suprasti, lyg sakydamas, kad esi ir kietagalvis, ir labai stūmei bylą, tačiau ji buvo nuspalvinta ir suformuota labiau dėl apsimetinėjimo nei dėl teisingumo, ir nors jos išaiškinimas buvo pakankamas, vis dėlto nebuvo panašu, kad ją galima laimėti; todėl likai toli nuo sėkmingos baigties, kaip tas vaito sūnus su savo gyvuliais ir įranga nuo pastotės būrio.

Šia savo papasakota istorija maršalas patenkino visus stebėtojus, net ir patį teisininką, kad jie visi juokėsi iš visos širdies. O dėl jos minėtas teisininkas nuo šiol jau vadintas vaito sūnumi. Galiausiai ir jis pats keikė save sakydamas: „ar velnias privertė mane skųstis prieš maršalą, dabar ir bylą pralaimėjau ir buvau pavadintas vaito sūnumi?“

2. „Piasek dla pisarza“¹⁷

Był z dawnych wieków *abusive* wprowadzony ten zwyczaj, że wszystkie sprawy *in minori subsellio* niedrabowane wchodziły nienależycie do Trybunałów Głównych Wielkiego Księstwa Litewskiego, z których przyczyn wielki był nacisk do registrów. Nie mniejsze też mieli pisarze trybunalscy swoje awantaże i konsyderacje, bo lityganci, którzy chcieli sobie przyśpieszyć sprawiedliwości, byli eksponowani dać pisarzowi po sto, po dwieście *plus vel minus* czerwonych złotych według importancyi sprawy za domieszczenie jednego tylko aktoratu. *Per consequens* i pisarze trybunalscy nieskrupulizowali z litygantami czynić targi *et plus offerenti* podwyższać lub poniżać, jak się im upodobało, procedującym wpisy. I takowy sposób dla majątnych ludzi był barzo łatwy i dobry, ubodzy zaś lityganci przez supliki, promocyje panów i przez różne fortele w tychże trybunałach, jak mogli, mieścili się registrach.

Jednej tedy kadencyi był pisarz barzo chciwy, że żadnego zgoła aktoratu bez osobliwej offerencyi nikomu uczynić nie chciał. O tym dobrze wiedząc pewny szlachcic, a *notandum*, że z młodych lat z owym pisarzem razem w Trybunale *seu* w palestrze trybunalskiej był na aplikacyi i miał swoje niektóre procedera, zgadywał zaś pewnie, że mu ani dawna przyjaźń, ani żadna promocyja u rzeczonego pisarza zjednać nic nie może. Przeto chcąc mu afrontować i przez osobliwe wynalazki bez kosztu domieścić swoje aktoraty, wyjeżdżając

¹⁷ Juozapo Tado Jaročkio „manuskriptas“ (XVIII a. antroji pusė), LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 103, l. 370–370v.

z Wilna na ruską repartycją nabrał w górach bekieszowych piasku białego worek spory, do zasypywania pisma barzo zgodnego, zapieczętował ony w kilku miejscach, numery pokład[ł], niby wyrażając nasypanej do tego worka różnej monety. Któremu szlachcicowi było imię Jan i miał to sobie z przyzwyczajenia, że po rusku najczęściej gadał. Czasu tedy ułożenia regestrów w Nowogródku przyszed[ł]szy do pisarza kłania się jemu barzo nisko i prosi o domieszczenie w regestrach dwóch swoich wysoko aktoratów. Który pisarz gdy mu ekskuzował się, zaczął on pod sekretem mówić:

– Jaśnie wielmożny mości panie pisarzu, bądź wielmożny mości panie łaskaw. Moje sprawy niewielkiej są importancyi, nic nie zagają sądów i jednego dnia odejdą.

A worek ów numerowany i kilka razy zapieczętowany, zanadrą mający, spod kirei nieznacznie prezentując, po rusku mówi:

– Da, jaśnie wielmożny pisarzu, ja dla waszeci heta pouny worek maju.

Pisarz tedy postrzegłszy, że worek zapieczętowany i numerowany, przeto suponował, że więcej dwóchset talarów bitych w tym worku może być monety. Natenczas odpowiada:

– Cóż mam robić, choć mam wiele spraw promocyjnych, atoli dla dawnej mojej z nim przyjaźni muszę i wielmożnego mości pana aktoraty domieścić.

I wzięwszy regestr *titulo* remisyjny, który przez dwa dni w każdym tygodniu według przepisu prawa bywał przyzwocie wołany, obydwu aktoraty jego, jeden po drugim, *consequenter* wpisać kazał. Ten szlachcic podziękowawszy, pyta się cicho u pisarza, komu ten worek każe oddać. Pisarz konfudując dawnej jego z sobą znajomości i będąc *intentus* zabawami, ile przy znacznym zgromadzeniu różnych stron, nie patrząc co w tym jest worku, wzajemnie jemu cicho odpowiada:

– Idź wielmożny mości panie do żony mojej i oddaj ten worek do alkowego pokoju. Niech tam leży, wszak jest zapieczętowany, będzie w całości.

Według której instrukcyi ów szlachcic rzeško się uwinąwszy wraz ten worek oddał do rąk pisarzowej, a sam pobieg[ł]szy do stancyi wokandę z tego rejestru, gdzie były jego dopisane aktoraty, od pisarza sobie daną, na kilka rąk rozpisać kazawszy, jeden egzemplarz marszałkowi trybunalskiemu dniem przed reasumpcją sądów oddał i dopraszał się, ażeby *in crastinum* te jego aktoraty z regestrów pierwszych, *ex ordine* przypadających, przywołać raczył. A marszałek trybunalski takową wokandę oddał deputatom, którzy promując aktoraty swoich powietników, z tą wokandą poprzyjeżdżali do pisarza,

dopraszając się, gdyby tak przynajmniej były ich promocyj sprawy wpisane, jak teraz rejestra remisyjne po wydanej wokandzie znajdują się. Pisarz tedy pyta się u tych deputatów, a kolegów swoich: „skąd wielmożni moiści panowie tak prędko tę wokandę macie“. Oni odpowiadają, że od marszałka, która i u wielu już stron znajduje się. Przeraziła ta wiadomość pisarza niepomału i zaraz zaczął wpadać w suspicję, że to nie darmo ów szlachcic, jegomość pan Jan, tak prędko rozrzucił wokandę oraz ciekawość go wzięła obaczyć, co w tym worku, od jego oddanym, znajduje się. Kiedy tedy z wielką niecierpliwością przybiega do żony i pyta się, co w tym się znajduje worku, co oddał szlachcic. A ona odpowiada:

– A lichy go wie co? Tylko coś jest w nim miętkiego i ciężkiego.

A tak pisarz z pasją wielką, prędko porwawszy ten worek, sam pieczęcie poodrywał i jak obaczył, że w nim jeden tylko piasek, porwie się za głowę i rzecze do żony:

– O filut, pogański syn, jak mi oszukał, dwa aktoraty wysokie mu uczyniłem rozumiejąc, że ten worek pi[e]niędzy był napełniony. A on, hultaj, tak ze mnie zadrwił, jakby mi tym piaskiem oczy zasypał, a już mu tego i odżartować nie mogę, bo już wyszła wokanda.

O tym tedy wszystkim i o tak wielkiej zelży pisarza szlachcic dobrze wiedząc, nie prezentował się mu pierw, aż na samych sądach. Na których potem będąc, umyślnie przyszedłszy, pokłonił się pisarzowi, który tym w większych pałał złościach i zaczął mówić cicho do tego szlachcica:

– Ha, pogański synu, a cóżeś za sztukę wyrządził?

Ten zaś szlachcic jakby nic nie winny:

– Albo co, jaśnie wielmożny moiści panie pisarzu?

– O filucie, piasku mi dałeś worek za dwa uczynione wysoko aktoraty.

– A cóż to jest moiści dobrodzieju? Czy jeszcze jaśnie wielmożny moiści panie niekontent z tego i nie masz mi za to wdzięczności? A któż jemu przysługę taką uczynił? Ja kilkadziesiąt mil wiozłem ten piasek i komuż on jest potrzebniejszy jak pisarzowi? A czym byś zasypywał listy i decyzje, gdybym tego nie dał piasku?

A tak gdy ów szlachcic zaczął barzo egzagierować, pisarz tedy, obawiając się, gdyby tak misternej sztuki nie wydał się sekret, sam go jeszcze kontentować i przepraszać musiał, żeby tego przynajmniej ni przed kim więcej nie wspominał. I tak udał się szlachcicowi fortel, że sprawy swe zakończył.

„Smėlis raštininkui“

Nuo seniausių laikų dėl piktnaudžiavimo buvo įsigalėjęs paprotys, kad visos žemesniuose teismuose neišnagrinėtos bylos buvo nepagrįstai įtraukiamos į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiuosius Tribunolus¹⁸, dėl to egzistavo didelis bylininkų spaudimas būti įrašytiems į registrus kuo aukštesniu numeriu¹⁹. Tribunolo raštininkai taip pat turėjo nemažai naudos ir sumetimų, nes bylos šalys, norėdamos paspartinti sau teisingumą, turėjo duoti raštininkui daugiau ar mažiau šimtą, du šimtus raudonųjų auksinų, priklausomai nuo bylos svarbos, už vieno tik įrašo²⁰ atlikimą.

Dėl to ir Tribunolo raštininkai nesivaržydami derėdavosi su bylininkais ir tam, kuris pasiūlydavo daugiau, paaukštindavo arba pažemindavo, kaip jiems patikdavo, besibylinėjančiųjų ieškinių vietą eilėje. Ir šis būdas buvo labai lengvas ir naudingas turtingiesiems, o neturtingieji bylininkai į Tribunolą registrus įsirašydavo kaip išmanydavo – teikdami prašymus, ponų užtarimu ar griebdamiesi visokių gudrybių. Taigi vienos kadencijos raštininkas buvo toks godus, kad absoliučiai niekam nenorėjo padaryti nė vieno įrašo be atskiro pasiūlymo. Tai gerai žinojo vienas bajoras, kuris, beje, savo jaunystėje su šiuo raštininku buvo kartu Tribunole, o tiksliau aplikavosi²¹ Tribunolo palestroje ir turėjo keletą savo bylų, tačiau spėjo, kad nei sena draugystė, nei joks užtarimas nepadės pelnyti minėto raštininko palankumo. Todėl, norėdamas jį užgauti ir pasitelkęs gudrumą be išlaidų padaryti savo įrašus, išvykdamas iš Vilniaus į rusėnų reparticiją, jis Bekešo kalne²² prisikasė nemažą maišą balto smėlio, labai tinkamo berti ant raštų, keliose vietose jį užantspaudavo ir sudėjo skaičius, tarsi reiškiančius įvairias į šį maišą supiltas monetas. To bajoro

¹⁸ Šią opią problemą mėginta spręsti 1764 m. konvokaciniame Seime, tuomet buvo priimtas įstatymas, kuriuo buvo uždrausta teikti Lietuvos Vyriausiajam Tribunolui žemesniuose teismuose neišspręstas bylas, *Volumina legum* (toliau – VL), t. VII, Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860, p. 88 (*Sprawiedliwość*).

¹⁹ Bylų registrai – teismui pateiktų nagrinėti bylų sąrašai, istoriografijoje dar vadinami šaukimo registravimo žurnalais, arba dienynais. Paprastai jie rengti atskirų knygų forma.

²⁰ Orig. *aktorat* – įrašas bylų registre, ieškinys.

²¹ Aplikacija – čia praktinis teisinių žinių įgijimas teisme, vadovaujant advokatui, raštinės darbuotojui arba teisėjui, žr. plačiau: Adam Stankevič, *op. cit.*, p. 216–222.

²² Bekešo kalnas – piliakalnis Vilniuje.

vardas buvo Jonas, ir jis sau būdingu įpročiu dažniausiai kalbėjo rusėniškai. Taigi, registrų sudarymo Naugarduke metu atvykęs pas raštininką, jis labai žemai jam nusilenkia ir prašo aukštai įrašyti registruose du jo įrašus. Raštininkui atsikalbinėjant, šis ėmė paslapčia sakyti:

– Šviesusis dauggali mylista pone raštininke, būk dauggali mylista pone maloningas. Mano bylos yra nedidelės svarbos, visai neapsunkins teismo ir per vieną dieną bus išspręstos.

O užantyje turėdamas tą sunumeruotą ir kelis kartus užantspauduotą maišą ir jį po apsiaustu nežymiai rodydamas, rusėniškai sako:

– Taip, šviesusis dauggali raštininke, aš jums čia turiu pilną maišą.

Taigi raštininkas pastebėjęs, kad maišas buvo užantspauduotas ir sunumeruotas, padarė prielaidą, kad jame galėjo būti monetomis daugiau nei du šimtai muštų talerių. Tada jis atsako:

– Kas belieka daryti, nors turiu daug užtariamų bylų, bet dėl senos draugystės su jumis turiu įtraukti ir dauggalio mylistos pono įrašus.

Ir paėmęs remisiniu²³ pavadintą registrą, kuriame įrašytos bylos laikantis įstatymo buvo sprendžiamos dvi kiekvienos savaitės dienas, liepė įrašyti iš eilės, vieną po kito, abu jo ieškinius. Šis bajoras, padėkojęs, tyliai klausia raštininko, kam lieps perduoti tą maišą. Raštininkas, pasikliaudamas savo ankstesne pažintimi su juo ir būdamas užsiėmęs veikla, nes nemažai įvairių bylininkų buvo susirinkę, nežiūrėdamas, kas yra tame maiše, tyliai jam atsako:

– Eik, dauggali mylista pone, pas mano žmoną ir atiduok šį maišą į alkieriaus kambarį. Tegul ten guli, jis juk užantspauduotas, tad bus saugus.

Bajoras greitai apsisuko pagal šiuos nurodymus, maišas netrukus buvo atiduotas į raštininkienės rankas, o jis pats, nubėgęs į savo staciją, liepė keliais egzemplioriais perrašyti vokandą²⁴ iš to registro, kuriame buvo atlikti jo bylos įrašai ir kurią jis gavo iš raštininko. Vieną egzempliorių jis teismo inauguraci-

²³ Remisinių (arba „persiųstų“) bylų registras, viena iš Lietuvos Vyriausiajame Tribunole naudojamų bylų registrų rūšių, remiantis 1726 m. įstatymu jame įrašytos bylos turėjo būti nagrinėjamos kiekvieną pirmadienį teismui dirbant Vilniuje, o Minske ir Naugarduke – pirmadienį ir antradienį, VL, t. VI, p. 238 (*Regestra causarum w Trybunale*).

²⁴ Vokandomis vadinti bylų sąrašai, kurių paskirtis buvo informuoti bylininkus apie nagrinėti numatytų bylų eiliškumą. 1764 m. buvo įstatymiškai įtvirtinta prievolė raštininkui tokius sąrašus viešai skelbti. Tai turėjo užkirsti kelią piktnaudžiavimams, kai būdavo pakeičiamas ieškinių eiliškumas, žr. plačiau: Adam Stankevič, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo raštvedyba: bylų registrų knygos“, in: *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 6, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018, p. 337.

jos išvakarėse atidavė Tribunolo maršalui ir prašė, kad šis malonėtų kitą dieną imtis šių jo bylos įrašų iš pirmųjų pagal eilę tenkančių registrų.

O Tribunolo maršalas perdavė tokią vokandą deputatams, kurie, proteguodami savo pavių bajorų bylas, atvyko pas raštininką su ta vokanda, prašydami, kad jų palaikomos bylos būtų įrašytos bent jau taip, kaip dabar yra remisiniai registrai po išduotos vokandos. Tada raštininkas klausia deputatų, savo kolegų: „iš kur, šviesieji mylistos ponai, taip greitai gavote šią vokandą?“ Jie atsako, kad iš maršalo, ir kad ją jau turi daugelis bylininkų. Ši žinia labai išgąsdino raštininką, ir jis tuoj ėmė įtarti, kad ne veltui tas bajoras, jo mylista Jonas, taip greitai išplatino vokandą. Ir jam pasidarė smalsu sužinoti, kas gi yra tame jo atiduotame maiše. Taigi jis su dideliu nekantrumu atbėga pas savo žmoną ir klausia, kas yra tame maiše, kurį davė tas bajoras. Ji atsako:

– Velnias jį žino, kas? Tik kad jame yra kažkas minkšto ir sunkaus.

Raštininkas su dideliu užsidegimu greitai griebė tą maišą ir pats atplėšė antspaudus, o kai pamatė, kad jame yra tik smėlis, griebėsi už galvos ir tarė savo žmonai:

– O išdaigininkas, pagonio sūnus, kaip jis mane apgavo, aš jam įrašiau aukštai [eilėje] du ieškinius manydamas, kad tas maišas pilnas pinigų. Jis nenaudėlis iš manęs pasityčiojo, tarsi tuo smėliu būtų užpylęs man akis. Ir nebėgiu jam tuo pačiu atsilyginti, nes jau paskelbta vokanda.

Žinodamas apie tai ir apie didžiulį raštininko įžeidimą, bajoras jam nesirodė tol, kol neprasidėjo teismas. Jame vėliau tyčia priėjęs, jis nusilenkė raštininkui, o šis dar labiau įsiutęs ėmė tylomis tam bajorui kalbėti:

– Na, pagonio sūnau, kokią suktybę čia padarei?

O tas bajoras, tarsi dėl nieko nekaltas:

– O ką, šviesusis dauggali mylista pone raštininke?

– Juokdary, davei man maišą smėlio už du aukštai [eilėje] įrašytus ieškinius.

– Kas gi tai, mylista geradari? Ar dar šviesusis dauggali mylista ponas dėl to yra nepatenkintas ir nėra už tai man dėkingas? Ir kas jam padarė tokią paslaugą? Šį smėlį vežiau keliasdešimt mylių, o kam jis reikalingesnis nei raštininkui? Ir kuo gi būtum barstęs laiškus ir sprendimus, jei nebūčiau tau davęs to smėlio?

Taigi, kai bajoras ėmė taip putotis, raštininkas bijodamas, kad galėtų būti atskleista tokios įmantrios suktybės paslaptis, dar turėjo pats jį raminti ir atsiprašinėti, kad tik šis daugiau niekam apie tai neužsimintų. Ir taip bajorui pavyko jo gudrybė, kad jis užbaigė savo reikalus.

3. „Rycerz w kirysiu”²⁵

Powszechniej to jest obserwancyi wynalazek, że między kompaniją dobrych sentymentów ludzi żart w najpoufalszych terminach użyty nigdy rzetelnej nie rozrywa przyjaźni, owszem, do tym większej nawzajem animuje poufałości. Jako się niektórym widzieć nadarzyło w niedawno przeszłym wieku między kolegami prześwieatnej palestry trybunalskiej ucieszny certament i żart praktykujący się. A jako przyzwoicie między palestrą wyższych juryzdykcyi znajduje się wybór subiektów, przez które i do znacznej przychodzą krescytywy, tak do rzeczzonego *ex prima classa* komputu utalentowanych ludzi mniej zdolni do tego urzędu *imaginative* tylko do palestry cisnąć się zwykli. A przeto z ich kompanii niektórzy wolny czas mając, do zabaw *ioivialitates* tylko w nadarzonych kompaniach reprezentowali.

Adeo quae przerzeczona palestra liczną kompaniją ludzi w sobie zawierała, z między której podówczas dwóch kawalerów znajdowało się, jeden imieniem Jan. Ten za panowania najjaśniejszego króla polskiego Augusta Trzeciego, czasu rewolucyi oficjalistą będąc w wojsku komputowym, został plezyrowany w batalii od postrzału *et ex inde* był chromy na jedną nogę. Drugi, *cognomine* Kazimierz, który nie tak dzielnego męstwa, jak barziej *impraessivus* był w swojej energii i gdy ów przerzeczony Jan niektórych przyjaciół i jego zaprosił do siebie na ucztę i *lautissime* wszystkich podówczas traktował.

Natenczas przyszła muzyka chorągwi węgierskiej, Trybunał asystującej, z powinszowaniem do tegoż pana Jana świąt Bożego narodzenia, z czego on będąc kontent, ile gdy już wcale zostawał w humorze dobrym, kazał ich traktować miodem, a za powinszowanie czerwony złoty na bęben im rzuciwszy, z tą oświadczył się addykcyją, mówiąc: „iż ja kocham wszystkich żołnierzy, bo oni swoimi piersiami nas zasłaniają od nieprzyjaciół, a do tego ja sam niegdyś w wojsku byłem komputowym oficjalistą poważnego znaku”. A w tym czasie obróciwszy się do swojej kompanii z tym się zaczął klarygować: „iż broń Boże dla nas jakiej rewolucyi w ojczyźnie, jeszcze bym i ja siadł na koń i pokazałbym na starość przed rycerstwem co umiem teraz i co w foralijach dokazywałem przed tym”.

Quo motivo wspomniony jegomość pan Kazimierz, kolega jego, biorąc sobie za asumpt do uformowania akcentu z chromej rzeczzonego jegomości

²⁵ Juozapo Tado Jarockio „manuskriptas” (XVIII a. antroji pusė), LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 103, l. 374v–375v.

nogi oraz sądząc go być ułomnym i do dzieł rycerskich całę niesposobnym i niezdolnym, *obviam* jego klarygacyi z geonergiczną swoją impresyją stanął, zadając impotencję wykonania tych myśli *et eo intuitu per totum* w tym negując, wyniosłym głosem ruskimi słowy *in congreio* wszystkich spektatorów *zeletissime* w ten sens do pomienionego pana Jana zaczął mówić:

– Kudy tobie charpak wajować?

Da i na kania jeszcze siadać?

Ty usieu na kania, da i zwaliusia,

I zaraz sobie pod kust pataczyusia;

A kazak ciebie ciahnie za czuprynu,

I siecze, siecze kanczukom czerez spinu.

Którą impresyją swoją tak stłumił oświadczającego się z imprezą rycerza, że naprędce nie wiedział co mu na to odpowiedzieć, lecz tylko na potym nieco do refleksyi przyszedłszy, jegomość pan Jan przerzeczonemu jegomości panu Kazimierzowi odpowiedział temi słowy:

– A tyś, pogański synu, co osobliwego masz po sobie okazać w dziełach wojennych, kiedyś nigdy w służbie wojskowej nie był i niceś nigdy nie widział i nie praktykował.

Na co on *ex tempore* okrzyknąwszy wrzaskliwym głosem, *reposit* jemu tymi słowy:

– Co ja, ja? Ja, Kazimierz Zgi[e]rski hrabia

Na Zegrzech Strumił[ł]o, wszystek w kirysiu,

Na dzielnym koniu siedząc, tnę, rąbię,

Zabijam nieprzyjaciół ojczyzny; tu ich głowy

Jak kapusta z karków na dół lecą, w tym

Czasie słońce zachodzi. Wołam: stój tak

Słońce, nie zachodź! Pozwól Strumile wiktorii.

Na którą tak burzącą egzageracyję jegomość pan Jan, ochoczy gospodarz, nie mówiąc nic więcej, te tylko do niego, tak wielkie impresyje czyniącego, rzekł słowa:

– To taką rzeczą ty jesteś niezwyćżony.

Który, gdy odpowiedział:

– Tak jest, a nie inaczej, że niezwyćżony jestem.

Na co mu jegomość pan Jan *directe* odpowiadając, konkludował do niego, mówiąc temi słowy:

– Prawda i ja zgadzam się na to, że ty niezwykczony jesteś, bo ciebie nigdy ani przepić, ani przełgać żadnym sposobem nie można.

Takowe między przerzeczonemi kawalerami lubo dotkliwie były koncerty nieco, jednak że obydwie byli ludzie godni, rozumni i grzeczni, i zupełną w sobie mieli wersacyję, dlatego przyjaźń i konfidencyja u nich *in robore* była zachowana.

VERTIMAS Į LIETUVIŲ KALBĄ

„Riteris su kirasa“²⁶

Visuotinai žinoma, kad tarp geranoriškai nusiteikusių žmonių, kai juokaujama pačiais familiariausiais žodžiais, draugystė niekada nenutrūksta; priešingai, tai skatina dar didesnę abipusį artumą. Kai kuriems teko matyti, kaip netolimoje praeityje tarp šviesiausios Tribunolo palestros kolegų vyko nuotaikingi kivirčiai ir juokai.

Įprastai aukštesniųjų teismų palestras sudarė asmenys, kurie padarydavo nemažas karjeras, tačiau į šių aukščiausios klasės talentingų žmonių tarpą spraudėsi ir mažiau gabūs, šiai veiklai tinkami tik įsivaizduojamai. Todėl kai kurie iš jų, turėdami laisvo laiko, pasitaikančiuose renginiuose demonstruodavo nusiteikimą linksmybėms.

Taigi minėtą palestrą sudarė gausus žmonių sambūris, tarp kurių tuo metu buvo du kavalieriai, vienas vardu Jonas. Revoliucijos metu²⁷, valdant šviesiausiajam Lenkijos karaliui Augustui Trečiajam, jis ėjo pareigas etatinėje kariuomenėje ir mūšio metu gavo šautinę žaizdą, dėl to šlubavo viena koja. Kitas, vardu Kazimieras, ne tiek pasižymėjo drąsa, kiek buvo išraiškingesnis savo energija. Ir minėtasis Jonas pakvietė kai kuriuos savo draugus ir jį į puotą ir visus tuo metu prašmatniai vaišino.

Tuo metu atvyko Tribunolui asistuojanti Vengrų vėliava²⁸ su muzika sveikindama tą poną Joną su Kalėdomis. Jis buvo tuo patenkintas, nes jau buvo ir geros nuotaikos, liepė juos vaišinti medumi, o už pasveikinimą metė jiems ant

²⁶ Kirasa – sunkus metalinis šarvas, dengiantis krūtinę iš visų pusių.

²⁷ Greičiausiai turimas omenyje 1733–1735 m. Lenkijos sosto įpėdinystės karas, Lenkijoje ir Lietuvoje vykusios kovos tarp Stanislovo Leščinskio ir Augusto III šalininkų.

²⁸ Vadinama Tribunolo vėliava – Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo maršalui pavaldus karių būrys, įkurtas 1698 m., o kitais metais įteisintas Seimo. Buvo numatyta, kad jame tarnaus 100 vengrų rikiuotės pėstininkų ir keli karininkai.

būgno raudoną auksinę ir pridūrė tardamas: „aš myliu visus kareivius, nes jie savo krūtinėmis saugo mus nuo priešų, o, be to, aš pats kažkada buvau rimto dalinio pareigūnas etatinėje kariuomenėje“. Tuo metu, kreipdamasis į savo kompaniją, jis ėmė aiškinti: „neduok Dieve, kad mūsų tėvynėje įvyktų koks neramumas, ir aš dar atsisėdčiau ant žirgo ir senatvėje parodyčiau riteriams, ką galiu dabar ir ką anksčiau esu daręs mūšio lauke“.

Minėtasis Kazimieras, jo kolega, kaip pretekstu pasinaudojęs minėto jo mylistos raiša koja ir matydamas jį kaip neįgalų ir visiškai netinkamą bei nepajėgų riteriškiems darbams, savo energinga išraiška paprieštaravo jo pareiškimui, nurodydamas šių sumanymų įgyvendinimo negalimumą ir visiškai neigdamas jo gebėjimus, pakylėtu balsu rusėniškais žodžiais visų stebėtojų akivaizdoje ėmė su įkarščiu kalbėti minėtam ponui Jonui tokiais žodžiais:

– Kur tau, vargše, kariauti,
O dar ir ant žirgo sėstis,
Tu atsisėdai ant žirgo ir nuvirtai,
Ir tučtuojau po krūmu nuriedėjai;
O kazokas tave traukia už kuodo,
Ir plaka, plaka rimbu per nugarą.

Kurio padarytas įspūdis taip prislėgė ketinimus pareiškusių riterių, kad šis iš karto nežinojo, ką atsakyti, tačiau netrukus, kiek atsigavęs, jo mylista ponas Jonas atsakė minėtajam jo mylistai ponui Kazimierui tokiais žodžiais:

– O tu, pagonio sūnau, ką ypatingo turi atskleisti apie save karo veiksmuose, jei nesi niekada atlikęs karinės tarnybos ir nieko nei matęs, nei patyręs.

Šis tuomet šūktelėjęs rėksmingu balsu, jam atkirto tokiais žodžiais:

– Ką aš, aš? Aš, Kazimieras Zgirskis
Zegžės²⁹ grafas Strumila, visas kirasoje,
Sėdžiu ant narsaus žirgo, pjaunu, kapoju,
Žudau tėvynės priešus, čia jų galvos
Krenta žemyn nuo kaklų kaip kopūstai, tuo metu
Saulė leidžiasi. Aš šaukiu: sustok, saule,
Nenusileisk! Leisk Strumilai laimėti.

²⁹ Zegžė (*Zegrze*, seniau *Zegrz*), kaimas (seniau miestas) Mazovijos vaivadijoje, Legionovo apskrityje, iki XVII a. vidurio priklausė Zgirsčių-Strumilų giminei, Br[onisław] Ch[lebowski], „Zegrze“, in: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XIV, Warszawa: Skład główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa, 1895, p. 562–563.

Į tokį piktinantį hiperbolizavimą jo mylista ponas Jonas, uolus šeimininkas, nieko daugiau nesakydamas, jam, tokį didelį įspūdį darančiam žmogui, teištare šiuos žodžius:

– Tai yra toks dalykas, kur esi nenugalimas.

Tasai atkirto:

– Yra taip, o ne kitaip, aš esu nenugalimas.

Į tai jam jo mylista Jonas tiesiogiai atsakė, užbaigdamas šiais žodžiais:

– Tiesa, sutinku ir aš, kad esi nenugalimas, nes tavęs niekas negali pralenkti jokiais būdais nei geriant, nei meluojant.

Taigi nors tarp minėtų vyrų kildavo ne visai malonių ginčų, tačiau jie abu, būdami garbingi, protingi ir mandagūs žmonės, puikiai viską suprato, todėl tarp jų išliko draugystė ir geri santykiai.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Jarockio Juozapo Tado „manuskriptas“ (XVIII a. antroji pusė), LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 103.
Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku, red. Kazimierz Lepšy, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1953.

Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. I: *Województwo wileńskie, XIV–XVIII wiek*, pod redakcją Andrzeja Rachuby, opracowali Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Przemysław P. Romaniuk, przy współpracy Uładzimira Jemialianczuka i Andreja Macuka, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2004.

Volumina legum, t. VI, VII, Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860.

Aleksandravičius Egidijus, „Šwiat žmudzkiej palestry na początku XIX wieku“, in: *Palestra*, 2009, Nr. 7–8, p. 179–186.

Ch[lebowski] Br[onisław], „Zegrze“, in: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XIV, Warszawa: Skład główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa, 1895, p. 562–563.

Gudavičius Edvardas, Kamuntavičienė Vaida, „Dignitorius“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. IV, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2003, p. 761–762.

Jasas Rimantas, Matulevičius Algimantas, „Pastotė“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XVII, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010, p. 586.

Šlusarska Magdalena, „Życie kulturalne Wilna w czasach stanisławowskich. Wprowadzenie“, in: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVIII amžiuje: tarp tradicijų ir naujovių, (XVIII amžiaus studijos*, t. 1), Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014, p. 298–311.

Stankevič Adam, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo raštvedyba: bylų registrų knygos“, in: *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 6, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018, p. 333–358.

Stankevič Adam, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018.

Stories from the Tribunal by Juozapas Tadas Jarockis, an Agent (the Eighteenth Century)

Summary

In the post-Lublin Grand Duchy of Lithuania, the Supreme Tribunal of Lithuania, which was the highest court of appeal for the nobility that functioned intermittently from 1582 to 1792, was one of the most important and stable public institutions. The workings of this court were described in the memoirs of its contemporaries and in the periodical press, and daybooks of the Tribunal inauguration or even of its entire term started appearing in the eighteenth century. The court stimulated the cultural life of the towns where it sat and promoted the so-called Tribunal-related creative work (clerical sermons, ceremonial speeches, occasional poems, and the like). At the same time, however, there is a severe lack of sources that would reveal various daily incidents from the activities of this court as well as literary works about its officials and staff.

This publication of sources consists of three stories ('The Son of a Vogt', 'Sand for the Scribe', and 'The Knight with a Cuirass'), which describe humorous situations in the Supreme Tribunal of Lithuania during the reign of King Augustus III. They were conveyed in a literary form, and the details of the protagonists (court officials, lawyers) and the specific circumstances of the incidents were made as impersonal as possible. The stories were written down by Juozapas Tadas Jarockis, a nobleman of the Breslau district, who in the middle of the eighteenth century worked as an agent (a legal representative in court) at the said court. They found their way into a manuscript book, which Jarockis compiled in the second half of the eighteenth century and referred to as *manuskrypt*, and which is now kept in the Lithuanian State Historical Archives. The texts in the publication are given in the original language (Polish, with insertions in Latin and Ruthenian) with a translation into Lithuanian.

KEYWORDS: Juozapas Tadas Jarockis; Supreme Tribunal of Lithuania; literary stories.